

SIMBOLISMUL SĂRII LA SFÂNTUL IRINEU DE LYON. STUDIU DE CAZ: TRANSFORMAREA FEMEII LUI LOT ÎN STÂLP DE SARE (FAC. 19:26)*

DIMITRIE DALIDIS
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
dimitrie.dalidis@gmail.com

Abstract: This study examines the spiritual dimension of salt by exploring the religious symbolism attributed to salt in the Old Testament and patristic writings. We will deepen the biblical episode of the transformation of Lot's wife into a pillar of salt (Gen. 19:26), its theological significance and its reception in the work and thought of Saint Irenaeus of Lyon. It also explores the anthropological perspective of Saint Irenaeus of Lyon and the concept of incorruptibility. The analysis begins with a philological examination of key terms such as “pillar” and “salt” found in the biblical passage of Genesis 19:26, which describes the transformation of Lot's wife into a pillar of salt. The second part of the study focuses on Saint Irenaeus of Lyon's interpretation of the biblical passage and its connection to the religious symbolism of salt. The study highlights the importance of incorruptibility and the image of the Church as the salt of the earth in Saint Irenaeus' theology. Turning the pillar of salt from a negative symbol into a positive one, Saint Irenaeus represents an impactful and courageous hermeneutical voice in the Church. This interpretative position did not create an echo in subsequent centuries in patristic literature, but neither was it contested.

Keywords: salt, Irenaeus, incorruptibility, Lot, wife, Genesis, symbolism.

1. Introducere

Antropologia sării studiază comportamentele și reacțiile omului față de sare pe plan diacronic, diatopic și transdisciplinar. Reacțiile comportamentale față de sare sunt de natură cognitivă, spirituală, pragmatică și socială¹. Antropologia sării derivă din modelul articulat în urmă cu peste patru secole de către Bernardino Gomez Miedes (1515-1589), episcop erudit de Albarracin, exponent al „umanismului teologic integral” prin strălucitul său volum *Commentarium de sale libri quinque* (Valentiae, 1579). Concentrându-ne asupra dimensiunii spirituale, în secolul al XIX-lea, James E. Latham redactează *The Religious symbolism of salt* (Paris, 1982), o lucrare complexă menită să redea într-o

* *The symbolism of salt in St Irenaeus of Lyon. Case study: The transformation of Lot's wife into a pillar of salt*

¹ Pentru o analiză mai aprofundată, vezi Alexianu (2023, 3-10).

manieră sistematică valoarea religioasă atribuită sării în Vechiul Testament, Noul Testament și în tradiția liturgică și patristică a Bisericii Universale. De cealaltă parte, gândirea Sfântului Irineu de Lyon este expusă de către Dănuț-Vasile Jemna într-un compendium vast intitulat *Antropologia Sfântului Irineu de Lyon. Incoruptibilitatea ca destin al omului* (Iași, 2017). Lucrarea expune perspectiva antropologică și noțiunea de incoruptibilitate. Vom vedea, în rândurile următoare, legătura strânsă dintre cele două principii și simbolismul religios al sării.

În cartea Facerii din Vechiul Testament se relatează cum femeia lui Lot este transformată în stâlp de sare (Fac. 19:26). În consensul major al Părinților Bisericii ea reprezintă o figură a neascultării, abaterea de la regulă se găsește în exegeza Sfântului Irineu de Lyon. Acest comentariu este posibil într-un context istorico-teologic unde gnosticii negau validitatea canonului biblic vetero-testamentar. Sfântul Irineu susține citirea textelor Vechiului Testament, considerându-le o prefigurare a Revelației din Noul Testament. De aceea, pasajul biblic al transformării soției lui Lot în sare capătă o valență pozitivă². Prin tâlcuirea pasajului se discută unitatea și desăvârșirea membrilor în Biserică.

În prima parte a studiului de față vom realiza o examinare de natură filologică asupra unor termeni-cheie: stâlp (gr. στῆλη) și sare (gr. ἅλας). Termenii sunt regăsiți în pasajul biblic Fac. 19:26; aceștia vor constitui punctul de plecare pentru întreaga noastră analiză. Ulterior, vom arunca o privire asupra interpretării teologice a Sfântului Irineu de Lyon asupra pasajului biblic. Sarea capătă o valoare religioasă în acest context biblic, devenind un element constitutiv în cadrul dezvoltării teologice ulterioare.

2. Explorarea termenilor „stâlp” și „sare”

De ce se vorbește despre femeia lui Lot ca fiind un *stâlp de sare* și nu o *stană de piatră*? Expunem mai jos diferite versiuni și traduceri ale versetului biblic în cauză (Fac. 19:26):

Fac. 19:26 (LXX): καὶ ἐπέβλεψεν ἡ γυνὴ αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἐγένετο στῆλη ἅλας.

NV 1979: *Respiciensque uxor eius post se versa est in statuam salis.*

B 1688: Și căută muierea lui îndărăt și să făcu stîlpu de sare.

BB 1795: Și s-au uitat muiarea lui îndărăpt, și s-au făcut stâlp de sare.

B 1874: Și femeia lui Lot se uită îndărăt, și se prefăcu în stâlp de sare.

B 1924: Nevasta lui Lot s-a uitat înapoi și s-a prefăcut într-un stâlp de sare.

² Un studiu serios a fost scris în lb. franceză de către Marie-Odile Bruhat în colecția științifică *Sel et Société* (vol. II, Villeneuve d'Ascq, 2020).

B 1938: Ci femeia lui Lot s'a uitat îndărăt și s'a prefăcut în stâlp de sare.

B 2001: Femeia lui [Lot] însă s'a uitat înapoi și s'a prefăcut în stâlp de sare.

B 2008: Femeia lui Lot însă s-a uitat înapoi și s-a prefăcut în stâlp de sare.

După cum observăm, termenului *στήλη* i-a fost redat sensul de *stâlp* într-un mod unanim în edițiile românești ale Sfintei Scripturi. Conform DLR 1994, cuvântul *stâlp* prezintă următoarele sensuri principale:

i) Lemn lung și gros, uneori cioplit, fixat în pământ pentru a susține ceva, a fi stâlp de cremene/ de piatră (de spaimă, mirare); ii) persoană care constituie un sprijin de căpetenie pentru cineva; iii) monument, de obicei în formă de coloană, columnă; monument funerar din lemn sau din piatră; iv) fig. coloană de fum, de lumină; v) porțiune dintr-un zăcământ lăsată neexploată, porțiune de substanță minerală utilă în formă de prismă.

În limba română există, de asemenea, termenul *stelă*, pe care îl înțelegem ca un mic monument cu caracter comemorativ, alcătuit dintr-un singur bloc de piatră în formă de fus, coloană, de obelisc sau placă, așezat vertical, împodobit cu basoreliefuri și purtând inscripții care îi indică semnificația (DLR, 1994). Nu cunoaștem când și în ce măsură a intrat acest termen în uzul vocabularului românesc, dar cert este că se păstrează forma de *stâlp* în versiunile românești ale Bibliei prezentate mai sus. Putem observa, de asemenea, că varianta NV 1979 propune în acest verset latinescul *statua*, iar nu *stela* 'stelă'. Există anumite diferențe de nuanțe ale sensurilor termenilor din greacă veche și latină care să justifice aceste alegeri de redare a traducerii? Diferite dicționare de specialitate ne pot oferi anumite răspunsuri în privința aceasta. Redăm în rândurile de mai jos complexitatea de sensuri exprimate în dicționarele latinești și grecești pentru termenii *στήλη*, *stela*, *statua*:

(*στήλη*, -ης)

LSJ 1940: *block of stone* prop or buttress to a wall Hom. *gravestone* Hom.; *monument* Hdt.; *boundary-post* Xen.; *block of rock-crystal*, in which the Ethiopian mummies were cased Hdt.;

GELS 1992: *pillar* 3 Mc 2:27; *cultic pillar* (used in the cult of pagan gods) Gn. 19:26; *pillar* (to the Lord) Is 19:19; *gravestone* Gn. 35:20;

CL 2021: *wooden post* or *stone block* supporting a rampart; *temple pillar* (of precious mineral) Hdt., *block* Hdt.; *pedestal*; *grave-pillar*; *stela* Hom., Th.; *inscribed or commemorative pillar*; *official pillar* Hdt., Plb.; *memorial, monument* Pi.

(*Stela, -ae*)

Lewis & Short 1879: *a pillar, column, stele*, Plin. 6, 28, 32 etc.;

Guțu 2003: (arhit.) *stelă* (lespede sau coloană de piatră purtând o inscripție comemorativă) PLIN.;

Niermeyer MLLM 1976: -.

(*Statua, -ae*)

Lewis & Short 1879: *an image, statue* (commonly made of metal Quint.); rarely of the gods: *statuae deorum*; as a designation of *immovability, taciturnity* Cat. 80, 4; *pillar*: "marmorea", "salis";

Guțu 2003: *statuie*: statuam alicui ponere (sta tuere) CIC.; [...] *columnă* Flavius Vopiscus;

Niermeyer MLLM 1976: [...] 2. *Mesure de longueur, la hauteur d'un homme - linear measure, a man's height*. Gall. chr. 2, XV instr. col. 17 no. 14 (a. 1106, Besancon).

Dicționarul Grec-Englez al Septuagintei (GELS 1992) redă un sens aparte față de cele expuse de către celelalte dicționare: *cultic pillar* 'stâlp cultic'. Nu este doar un stâlp comemorativ sau inscripționat, ci are funcția unui altar întrebuițat pentru ritualuri religioase. Un exemplu concret îl putem găsi în 2Cronici 33:3, când regele Manase reconstruiește „jertfelnice pentru baali” („στήλας ταῖς Βααλιμ”). Desigur, nu cunoaștem exact dacă la Fac. 19:26 este vorba de o valoare religioasă atribuită stâlpului de sare, dar ar putea exista o posibilitate.

Analizând al doilea termen relevant lucrării noastre - ἅλας 'sare', observăm aceeași paradigmă expusă mai sus: caracterul religios al materiei. Redăm și pentru acest termen sensurile principale expuse de către dicționarele de specialitate. Nu am mai expus lexicoanele de limbă latină, întrucât nu există menționate particularități relevante subiectului. În schimb, le-am adăugat pe cele de limbă ebraică:

LSJ 1940: *salt* Hom. *Il.* cf. *Od.*; *brine* Call. *Fr.* 50; *sugar* „ἅ. ἰνδικός”; Archig. ap. Paul. *Aeg.* 2.53. (metaph.) „ἅλας” called „ἅριτες”;

GELS 1992: Gn. 14:3; 19:26; Lv. 2:13 *salt* (also pl.); see ἅλας Sir 39,26;

CL 2021, II: ----

BDBHL 1906: מֶלַח noun masculine *salt; salt for seasoning food* Job 6:6; *for offering* Leviticus 2:13; *pillar of salt* מִצֵּיבַת Genesis 19:26;

DCH 1993: 1. *Salt in domestic use* 2. *Salt in ritual use, added to offering* (Lev. 2:13; Ezech. 43:24), *a token of a covenant bond* („covenant of salt” – Num. 18:19, 2 C 15:5).

Valoarea sării, după cum observăm, capătă un sens sacru mult mai profund în tradiția vetero-testamentară: „toate prinoasele tale de pâine sară-le cu sare; să nu lași jertfele tale fără sare, semnul legământului Dumnezeuului tău; cu toate prinoasele tale adu Domnului Dumnezeuului tău și sare” (Lev. 2:13-14). În tradiția creștină, symbolismul sării se prezintă a fi o temă destul de abordată: întrebuițarea sa liturgică și diferitele interpretări teologice ale Părinților Bisericii redau complexitatea subiectului. În continuare, vom explora perspectiva Sfântului Irineu de Lyon cu privire la symbolismul religios al sării, cu o atenție specială acordată interpretării evenimentului biblic în care soția lui Lot este transformată într-un stâlp de sare.

3. Sfântul Irineu: noțiunea de *incoruptibilitate* reflectată în imaginea „stâlpului de sare”

Sfântul Irineu de Lyon (130 – 202 d. Hr.) reprezintă una dintre figurile-cheie în ceea ce privește legătura dintre Est și Vest în perioada creștinismului timpuriu. Născut în Smirna, își urmează studiile la Roma, ca mai apoi să fie hirotonit episcop de Lugdunum (Lyon). Expunerea învățăturilor episcopului grec o putem regăsi în lucrarea sa de căpătâi *Adversus Haereses*, una de natură apologetică scrisă cu scopul de a proteja unitatea Bisericii de către diferite curente gnostice ale vremii. De asemenea, Sfântul Irineu este cunoscut pentru contribuția sa vastă în cadrul conturării *antropologiei* creștine: învățături cu privire la ontologia și teleologia omului, realitatea unirii dintre acesta și Dumnezeu în vederea desăvârșirii umanității prin Iisus Hristos în Biserică.

O particularitate a teologiei Sf. Irineu este interpretarea pasajului biblic de la Facere 19:26. Tradiția creștină, în general, conferă o alură destul de negativă acestui episod biblic, soția lui Lot reprezentând un anti-model pentru orice creștin. În Noul Testament, Însuși Iisus Hristos atrage atenția ascultătorilor: „Aduceți-vă aminte de femeia lui Lot. Cine va căuta să-și scape sufletul, îl va pierde; iar cine îl va pierde, acela îl va dobândi” (Luc. 17:32-33). Faptele soției lui Lot sunt, de asemenea, prezentate într-o umbră negativă de către Sfântul Ioan Scărarul: „Să ne sârguim să urmăm nu pilda soției lui Lot, ci pe a lui Lot însuși. Căci sufletul, întorcându-se de unde a ieșit, se va strica asemenea sării și va rămâne nelucrător” (*Scara* III, 31). În scrierile Fericitului Augustin, aceasta, care privește în urmă spre cetatea Sodomei, devine un simbol al deznădejdiei; întruchipează omul care își pierde orice fărâmbă de speranță întorcând spatele lucrării dumnezeiești:

Ce a însemnat soția lui Lot? [Ea este figura] celor care, în necazuri, privesc în urmă și își întorc ochii de la speranța făgăduințelor dumnezeiești. Ea a fost

transformată într-o statuie de sare pentru a-i avertiza pe oameni să nu-i imite exemplul ei și pentru a le însenina inima ca nu cumva să devină anostă (*Questionum Evangeliorum* II, 43)³.

Sfântul Irineu de Lyon, prin poziția sa, se distinge față de alți Părinți ai Bisericii. *Contra Haereses*, scrisă în original în limba greacă, este păstrată astăzi integral în versiunea latină în cinci cărți⁴ (PG 7; SC 100). Versiunea originală în limba greacă poate fi consultată doar în *Sources Chrétiennes* (SC). Fragmentul de text care expune poziția Sfântului Irineu face parte din cuprinsul cărții a IV-a (IV, 31, 3) (SC 100, 795). Drept urmare, neexistând o ediție în limba română disponibilă, traducerea fragmentului în limba română s-a concretizat consultând versiunea originală din limba greacă:

Καὶ γινομένων τούτων ἡ γυνὴ κατελείπετο ἐπὶ Σοδόμοις,
οὐκέτι σὰρξ φθορτὴ, ἀλλὰ «στήλη ἀλός»
ἀεὶ διαμένουσα καὶ διὰ τῶν φυσικῶν τὰ ἔθικα τοῦ ἀνθρώπου
ἐνδεικνυμένη, ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία, ἥτις ἐστὶ «τὸ ἄλας τῆς γῆς»,
ὑπελείφθη ἐν τῇ περιχώρῳ τοῦ κόσμου τούτου, πάσχουσα τὰ
ἀνθρώπινα, καὶ διηνεκῶς ἀφαιρουμένων αὐτῆς τῶν μελῶν ὀλόκληρος
διαμένει στήλη ἀλός,
ὅ ἐστι στήριγμα πίστεως, στηρίζουσα καὶ προπέμπουσα τοὺς υἱοὺς
πρὸς τὸν Πατέρα αὐτῶν (SC 100, 795).

Și după ce s-au întâmplat acestea, femeia [lui Lot] a fost lăsată în apropierea Sodomei, nemaifiind trup stricacios, ci stâlp de sare rămânând în veci și arătând prin realități naturale cele ce sunt firești omului; de vreme ce și Biserica, care este «sarea pământului», a fost lăsată în urmă împrejurul lumii acesteia, îndurând cele omenești, iar în timp ce mădulele ei sunt mereu luate de la ea, rămâne întrutotul nestruciat stâlp de sare, care este întărirea credinței, întărind și trimitând[u-și] fiii la Tatăl lor.⁵

Demersul Sfântului Irineu în acest caz poate fi încadrat în categoria alegoriei biblice interpretative⁶. Autorul transpune prin imagini biblice și existențe concrete (sarea) anumite realități-cheie ce privesc atât ființa umană raportată la Dumnezeu-Proniatorul, cât și cadrul relației acestora — unitatea și incoruptibilitatea Bisericii. Redăm principalele idei dogmatice extrase din

³ Am realizat această traducere în limba română după textul latinesc din *Patrologia Latina*, vol. XXXVI, col. 1357, Paris, ed. J.-P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, 1865.

⁴ În limba română a apărut traducerea primelor trei cărți (*Împotriva ereziilor* 2016, 2017 & 2018) la Editura Institutului Biblic de Misiune Ortodoxă.

⁵ Am realizat această traducere în limba română după textul grecesc din *Sources Chrétiennes*, vol. C, 795, Paris: ed. îngrijită de Adelin Rousseau, Les Éditions Du Cerf, 1965.

⁶ Pentru detalii legate de alegoria biblică, vezi Paraschiv 2011, 326-334.

fragmentul tradus de mai sus și legăturile sale cu simbolismul sării și pasajul biblic al transformării soției lui Lot în stâlp de sare.

3.1. Sarea incoruptibilă – „cele ce sunt firești ale omului”

„Nemaifiind trup stricacios, ci stâlp de sare rămânând în veci și arătând prin realități naturale cele ce sunt firești omului” (IV, 31, 3a). Făcând o analiză a lucrărilor Sfântului Irineu, se poate remarca existența unei frecvențe mari a termenului *incoruptibilitate* (ἀφθαρσία) (Jemna 2017, 18). O bună parte a teologiei lui Irineu este construită și dezvoltată în jurul acestui termen-realitate cu o vastă încărcătură teologică. În teologia dogmatică noțiunea de *incoruptibilitate* este deseori abordată în sfera eclesiologiei, antropologiei și a hristologiei.

Păcatul Sodomei și „materia coruptă” sunt distruse prin foc și moarte, iar soția lui Lot se transformă într-un stâlp de sare veșnic incoruptibil arătând „cele ce sunt firești ale omului”. Incoruptibilitatea sării poate reprezenta imaginea stării paradisiace a lui Adam? Sfântul Ioan Damaschin, în *Dogmatica*, îl descrie pe omul creat de Dumnezeu „inocent, drept, virtuos, lipsit de supărare, fără de grijă, luminat cu toată virtutea, încărcat cu toate bunătățile” (IOAN DAMASCHIN SFÂNTUL, 59). Părintele Dumitru Stăniloae ține să menționeze faptul că în starea sa primordială omul „avea nevinovăția celui ce nu a gustat păcatul, dar nu cea câștigată prin respingerea ispitelor” (Stăniloae 2010, vol. I, 428). Calitatea ontologică a firii umane de a fi incoruptibilă capătă în teologia Sfântului Irineu de Lyon o valoare eshatologică. Spre deosebire de viziunea Sfântului Ioan Scărarul, unde sarea reprezintă imaginea stricăciunii și a neputinței, episcopul Lugdunumului conferă o înțelegere total opusă asupra simbolismului sării: ἀφθαρσία. Omul fiind o ființă ce tinde spre concupiscentă, trebuie să-și depășească condiția privind spre incoruptibilitate. Femeia lui Lot transformată în stâlp de sare reprezintă modelul omului în procesul său de desăvârșire și de redobândire a *firescului*.

3.2. Imaginea Bisericii – „sarea pământului”

„De vreme ce și Biserica, care este «sarea pământului», a fost lăsată în urmă împrejurul lumii acesteia, îndurând cele omenești, iar în timp ce mădulele ei sunt mereu luate de la ea, rămâne întrutotul nesticat stâlp de sare, care este întărirea credinței” (IV, 31, 3b). Sfântul Irineu de Lyon confirmă aceeași realitate descrisă credincioșilor și ascultătorilor de către Iisus Hristos în Evanghelia după Matei: „Voi sunteți sarea pământului” (Mat. 5:13). Biserica este numită de către Sfântul Apostol Pavel *trupul lui Hristos* (Rom. 12:4-8; Ef. 5:30; Col. 1:18 etc.), iar toți credincioșii ei sunt *mădule în fiecare parte* (1Cor. 12:27) ale aceluiași *Trup*. În viziunea lui Irineu, sarea este numită „întărirea credinței”: fiecare persoană tinde să devină incoruptibilă având o credință puternică și stabilă față de Dumnezeu. Acest proces al desăvârșirii este posibil doar în

Biserică, care este „destinată să cuprindă tot ceea ce există: Dumnezeu și creație” (Stăniloae 2010, vol. II, 214). Femeia lui Lot, întruchipând Biserica, rămâne lăsată aici la „marginea pământului” pentru a îndura și a asuma stricăciunea naturii umane. Prin harul Duhului Sfânt, prezent în mod activ de la Cincizecime (Fapte 2), Biserica are grija de a păstra și proteja mădularele sale, ea fiind „sarea pământului”, adică temelia veșnică și nepătată a credinței.

3.3. Biserica: puntea de legătură între credincioși și Dumnezeu

„Întărind și trimițând[u-și] fiii la Tatăl lor” (IV, 31, 3c). Ultimele cuvinte ale acestui fragment aduc în lumină cadrul soteriologic și eshatologic al lucrării Bisericii. Scopul urcușului ființial al credinciosului reprezintă unirea deplină cu Tatăl prin Hristos – capul Bisericii (Efes. 1:22, 4:15). Ea întruchipează „împlinirea planului etern al lui Dumnezeu”, unde „temporalul este destinat să fie copleșit de eternitate” (Stăniloae 2010, vol. II, 214). Fără o finalitate concretă în acest plan general al mântuirii, întreaga lucrare a Bisericii ar fi rămas uitată pe vecie în pământul Sodomei, locul morții și al păcatului.

4. Concluzii

Am expus doar o porțiune a unui cadru mult mai complex. Symbolismul religios al sării a fost abordat și dezvoltat și de către mulți alți teologi și scriitori creștini, precum Sfântul Ioan Damaschin sau Fericitul Augustin⁷. Din punct de vedere liturgic, sarea reprezintă un element constitutiv al pâinii care va avea să devină pe Sfânta Masă a altarului Trupul tainic al lui Hristos. De pildă, Sfântul Ioan Damaschin aseamănă sarea prezentă în aluatul pâinii cu *mintea* lui Hristos (νοῦς) (Sanctus Joannes Damascenus, *De azymis*, PG 95, 388A).

În privința pasajului biblic Fac. 19:26, Sfântul Irineu de Lugdunum înlocuiește complet valența negativă a symbolismului sării. În viziunea lui Irineu, stâlpul de sare în care a fost transformată femeia lui Lot devine imaginea Bisericii – „sarea pământului”. Cert este că demersul Sfântului se încadrează în categoria alegoriei interpretative, unde sarea și Biserica reprezintă ipostaze ale noțiunii *incorruptibilitas* (gr. ἀφθαρσία). Transformând stâlpul de sare dintr-un simbol negativ într-unul pozitiv, îndrăznim să spunem că Sfântul Irineu reprezintă o voce hermeneutică de impact și curajoasă în Biserică. Această poziție interpretativă nu a creat un ecou în secolele următoare în literatura patristică, dar nici nu a fost contestată.

⁷ Pentru detalii, vezi Latham 1982.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- B 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiască Scriptura ale cei vechi și ale cei noao lêge toate care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțelégerea limbii rumânești cu porunca preabunului creștin și luminatului domn Ioan Șărbă Cantacuzinó Basarabă Voievodă. [...]*, versiune îngrijită de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars I: Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988.
- BB 1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechii și a ceii Noao*, traducere realizată de Samuil Micu, 1795.
- B 1874 = *Sânta Scriptură Vechiului și a Noului Teștamentŭ [...]*, Iași, Tipo-Litografia R. Goldner, 1874.
- B 1924 = *Biblia sau Sfînta Scriptură a Vechiului și Noului Testament cu Trimeri*, tradusă de Dumitru Cornilescu (VDC), București, Societatea Biblică Interconfesională din România, 1924.
- B 1938 = *Biblia, adică Dumnezeiască Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după textele originalele ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction din înalta inițiativă a Majestății sale regelui Carol II, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- B 2001 = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
- B 2008 = *Biblia sau Sfînta Scriptură*, tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2008.
- LXX = Rahlfs, Alfred / Hanhart, Robert, *Septuaginta: editio altera*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.
- NV 1979 = *Nova Vulgata. Bibliorum Sacrorum. Editio, Sacros. Oecum. Concilii Vaticani II Ratione Habita Iussu Pauli PP. VI Recognita Auctoritate Ioannis Pauli PP. Promulgata, Libreria Editrice Vaticana*, 1979.
- AUGUSTINUS, SANCTUS, *Questionum Evangeliorum*, în *Patrologia Latina*, vol. XXXVI: *Augustini, Hipponensis Episcopi, Opera Omnia [...]*, Paris, J.-P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, 1865.
- IOAN DAMASCHIN, SFÂNTUL, *Dogmatica*, traducere de Părintele Dumitru Fecioru, Apologeticum, București, 2004.
- IRENAEUS, SANCTUS, *Contra Haeres*, în *Patrologia Graeca*, vol. VII: *Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis et martyris detectionis et eversionis falso cognominatae agnitionis seu Contra Haereses Libri Quinque [...]*, Paris, J.-P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, 1857.
- IRÉNÉE DE LYON, *Contre Les Hérésies. Livre IV*, în col. *Sources Chrétiennes*, vol. C, ediție îngrijită sub coordonarea lui Adelin Rousseau, Paris, Les Éditions Du Cerf, 1965.
- JOANNES DAMASCENUS, SANCTUS, *De azymis*, în *Patrologia Graeca*, vol. XCV: *Sancti Patri Nostri Joannis Damasceni monachi et presbyteri Hierosolymitani, Opera Omnia Quae Exstant*, Paris, J.-P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, 1864.

B. Dicționare & Lexicoane

- BDBHL 1906 = Brown, Francis, *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon*, Unabridged (1906), Biblesoft, Inc., Electronic database, <https://biblehub.com/hebrew/4417.htm> (accesat la 18 mai 2023).
- CL 2021 = Diggle, James, *The Cambridge Greek Lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021.
- DCH 1993 = Clines, J.A. David, *The Dictionary of Classical Hebrew*, vol. V: א – י, Sheffield, Sheffield Phoenix Press, 2011.
- GELS 1992 = Lust, Johan, Eynikel, Erik, Hauspie, Katrin, *Greek-English Lexicon of the Septuagint*, ed. a II-a, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1992.
- Guțu 2003 = Guțu Gheorghe, *Dicționar Latin – Român*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Humanitas, 2003.
- Lewis & Short 1879 = Lewis, Charlton T., SHORT, Charles, *A Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1879.
- LSJ 1940 = Liddel, Henry George; Scott, Robert, *An Intermediate Greek – English Lexicon*, ediție revizuită și adăugită de către Sir Henry Stuart Jones, Oxford, Clarendon Press, 1940.
- Niermeyer MLLM 1976 = Niermeyer, Jan Frederik, Van de Kieft, Co, Lake-Schoonebeek, G. S. M. M., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden, E. J. Brill, 1976.

C. Literatură secundară

- Alexianu, Marius, *Salt: Anthropology of a Quasi Amethodic Topic. Some Thoughts*, in M. Alexianu/R.-G. Curcă/O. Weller/A. Dumas (eds.), *Mirrors of Salt, Proceedings of the First International Congress on the Anthropology of Salt, 20-24 August 2015*, 'Al. I. Cuza' University, Iași, Romania, Archaeopress, Oxford, 2023, 3-10.
- Jemna, Dănuț-Vasile, *Antropologia Sfântului Irineu de Lyon. Incoruptibilitatea ca destin al omului*, Iași, Doxologia, 2017.
- Bruhat, Marie-Odile, *La transformation de la femme de Loth en statue de sel dans l'exégèse juive et chrétienne des premiers siècles*, în col. *Sel et société*, Tome 2: *Santé - croyances - économie*, Christine Hoët-van Cauwenberghes, Armelle Masse et Gilles Prilaux (dir.), Villeneuve d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion, 2020, 135-152.
- Latham, James E., *The religious symbolism of salt*, în col. *Théologie Historique*, vol. LXIV, Paris, Beauchesne Éditeur, 1982.
- Paraschiv, Mihaela, *Alegoreza biblică între legitimare și contestare*, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”*, I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 326-334.
- Stăniloae, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. I, ediția a IV-a, București, Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2010.
- Stăniloae, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, ediția a IV-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2010.